

RADU GHEORGHE

**METODE ȘI TEHNICI
DE CERCETARE
SOCIALĂ ȘI POLITICĂ**

Copyright © 2012, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

RADU, GHEORGHE

Metode și tehnici de cercetare socială și politică /

Radu Gheorghe. - București : Pro Universitaria, 2012

Bibliogr.

ISBN 978-606-647-561-7

316

32

CAPITOLUL I

CUNOAȘTEREA UMANĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

INTRODUCERE

Cursul de față se adresează celor care vor să studieze și să cunoască ceva mai mult despre logica teoretică și practică a metodelor de cercetare socială. Nu vom încerca o trecere în revistă a marilor paradigme ale sociologiei. A marilor școli care au fundamentat știința. Vom încerca însă, ca pe măsură ce lămurim câteva dintre temele lansate de importanți cercetători ai realității sociale, să căpătăm mai multă libertate în exercițiul de înțelegere a lumilor sociale în care trăim. De altminteri, veți sesiza că foarte multe dintre enunțurile întâlnite în capitolele următoare, deja le cunoașteți. Ne vom strădui împreună doar să pătrundem, căutând răspunsurile adecvate, mai departe de unele frontiere invizibile, care încă vă solicită un anumit tip de pașaport, un fel de certificat de recunoaștere a abilităților necesare trecerii dincolo de acestea. V-ați întrebat vreodată, ce arbitru necunoscut menține atât de echilibrat jocul social, într-o lume atât de diversă, cu un design atât de eterogen al intereselor? Care sunt mecanismele care lucrează la asigurarea combustibilului necesar conservării drumului social al omului prin istorie? Ce experiențe istorice ne determină să reacționăm uneori la fel, când suntem împreună? Vom încerca să explicăm pe parcursul celor treisprezece capitole despre existența unor mecanisme subtile de transmitere a credințelor și convențiilor. Aproape tot ceea ce știm și asigură debitul bazinelor noastre cu cunoștințe își are izvorul în funcționarea acestor mecanisme. Nici nu le-am descoperit și nici nu sunt consecințe ale experiențelor personale. Sunt pur și simplu cunoștințe bazate pe încredere. Și nu greșim cu nimic, nu vedeți în acest lucru o deficiență în arta cunoașterii. Earl Babbie arată că „bazele cunoașterii sunt bazate pe consens” (Babbie, 2010: 28). Nu putem acumula date doar prin experiența noastră personală sau prin descoperiri individuale. Foarte multe aspecte ale lumilor sociale le structurăm, pentru a ne fi utile, bazându-ne pe încredere și nimic mai mult. Știm de exemplu că depășirea vitezei de 70 Km/h în localitate, pe DN1, presupune automat o amendă usturătoare. Dacă veți fi întrebați de unde cunoașteți acest lucru, veți răspunde aproape ofensați că toți șoferii cunosc acest aspect: unii din practică, alții din lege. Nu este necesară verificarea afirmației respective la fața locului. Așa este, numai că

până acum doi ani cu toții știam că ni se întâmplau aceleași lucruri pentru depășirea vitezei de 50 Km/h. Cunoșteam și atunci acest aspect. Dar ceea ce este interesant, toate acestea erau și sunt cunoscute și de o parte din populația fără permis de conducere, care nici nu a practicat condusul și nici nu a citit legea respectivă. Mai știm de exemplu că ține de natura oamenilor să se îmbrace adecvat când ninge. Că întotdeauna volanul mașinii este pe stânga, cu o singură excepție. Că trebuie să urce în autobuz pe partea dreaptă a acestuia. Că dimineața soarele răsare de la răsărit. Nu trebuie să urmăm cursuri speciale de științele naturii având ca subiect „anotimpul iarna” pentru a ne orienta în ceea ce privește îmbrăcatul (și nici nu ne deplasăm în pantaloni scurți în acest anotimp geros). Nu urmăm nici cursuri astronomie pentru a ne asigura că soarele, într-adevăr, răsare de la răsărit. Nu ne vom deplasa nici la Londra pentru a ne asigura că acolo volanul este plasat undeva în partea dreaptă, la bordul autoturismelor. Și nici nu este nevoie să facem o excursie la Beijing pentru a ne convinge că acolo se vorbește limba chineză. Toate aceste date le luăm ca atare, cu mare încredere. De asemenea, multe aspecte le știm datorită „experților” sau tradiției. Nu este cazul să insist foarte mult. Știu că mulți dintre dumneavoastră, petreceți Sărbătoarea Crăciunului în jurul bradului, alături de cei dragi. Tradiția spune că așa se moștenește din vechime și că este un moment potrivit să dăruim și să primim daruri. Daruri care sunt însoțite de fel de fel de indicații despre spălarea puloverului, despre modul de utilizare a telefonului mobil și alte multe informații sugerate de către experți (depinde ce dăruim și primim). Tot de la experți aflăm, de exemplu, despre o mare companie de automobile X, care va lansa pe piață un nou model de mașină Y, cu un motor care consumă 1 litru de combustibil la suta de kilometri parcurși. Tot ei ne amintesc aproape în fiecare zi că traversăm o perioadă de austeritate și n-ar fi rău să ne reducem cheltuielile. Pentru că avem totuși nevoie de o sumă de bani, de care nu dispunem, consultăm specialiștii și ne informăm despre actualele tendințe draconice de amplificare a supravegherii circuitului monetar din sistemul bancar. Ne așteptăm ca regulile de acordare a creditelor în viitor să fie mult mai riguroase. Mai cunoaștem și datorită propriilor noastre experiențe. Știm că în București, Podul Grant și-a suplimentat coroana rutieră cu încă un pasaj, foarte modern, care reduce numărul ambuteiajelor din zonele limitrofe. Ne-am convins în trafic că așa și este. Că la Universitate a fost dat în folosință un nou garaj subteran, unde ne-am parcat mașina când am dat o raită prin centrul vechi al Lipscanilor. Că acum ne putem primi cazierul judiciar de la Poliție în câteva minute. Toate acestea sunt observații

personale, care completează cu cunoștințe și observații noi bazinul propriilor noastre experiențe. Vom mai învăța pe parcursul acestui curs că sunt situații când propriile noastre experiențe, convenții și credințe circulă uneori pe „contrasens” riscând să se ciocnească și să intre în conflict, cu ceea ce, la rândul lor, cunosc ceilalți. Vom observa că uneori, în astfel de situații, avem obiceiul să ne abandonăm propriile noastre credințe în favoarea celor comune, repliindu-ne în interiorul cercului asigurat de acestea, mizând în mod paradoxal că în acest fel suntem mai bine protejați. Să dăm un exemplu. Imaginați-vă că sunteți invitați toți colegii de an de la Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină Dimitrie Cantemir, să participați la un eveniment special al unui prieten, o aniversare să zicem, undeva într-un apartament select din centrul Bucureștiului. La un moment dat, când distracția este în toi, o persoană necunoscută intervine inopinat, oprește muzica, ridică toate băuturile alcoolice de pe masă, lăsând spre amuzamentul dar și uimirea dumneavoastră, doar sucul de fructe și apa plată. Mai mult, sugerează discret, dar foarte clar, mai multă decență și cere persoanelor de gen feminin să-și aranjeze cât de cât ținuta, ușor șifonată din cauza... orei târzii, să spunem. Evident că veți rămâne perplecși, poate șocați, unii dintre dumneavoastră se vor întreba în șoaptă despre identitatea personajului, alții, mai colerici, vor dori să reacționeze. Unii vor încerca să spele cuminți putina, abandonând proiectul din seara respectivă, alții se vor gândi să ceară explicații suplimentare personajului care-și permite să strice un asemenea eveniment. Alții poate vor face tot posibilul să verifice punctul de fierbere al... mârلăniei. Și vor fi tentați să ceară un tip mai special de explicații. Când scandalul ar părea că deschide mult prea larg ușile fațetelor eterogene din inepuizabilul rezervor al reacțiilor, personajul se prezintă: este noul vecin al prietenului dumneavoastră, dar în același timp și profesorul de MTCS, cu care veți începe cursurile săptămâna viitoare. Lucrurile se schimbă un pic. Nu-i așa? Aflați deja că este unul dintre cursurile care cam dă de furcă studenților. Mai știți că profesorul este unul foarte corect, dar exigent. Constați în direct că n-ar fi cazul să începeți „cunoașterea socială” printr-o „ambuscadă” (fie ea și verbală) care nu v-ar ajuta cu nimic. Începeți să vă amintiți că este o formă de nonrespect să stârnești vecinătatea cu mii de decibeli la ore târzii, în noapte. Și că s-ar putea să nu fie de bun augur ca pe viitor să neglijați acest aspect, tocmai în vecinătatea profesorului, atâta timp cât centrul vechi la Lipsanilor se arată din ce în ce mai încăpător. Evident că vă veți schimba un pic atitudinea. Unii dintre dumneavoastră chiar vor depăși frontiera orgoliului și se vor scuza, chiar dacă mai degrabă și-ar fi verificat vârful pantofilor pe fundul

individului (memoria nu vă joacă feste unora dintre dumneavoastră și vă ajută să vă aduceți subit aminte de zicalele din popor: „paza bună trece primejdia rea” și „de-ar ști omul ce-ar păți, dinainte s-ar păzi”). Mai este totuși de spus ceva. Și maniera în care profesorul a intervenit este una discutabilă. În casă, poți să te îmbraci cum vrei, nu? Și-ți poți permite luxul să bei alcool până cazii în fund. Este dreptul tău și atâta vreme cât acesta se manifestă pe propria proprietate, n-ar trebui să intereseze pe nimeni, inclusiv pe profesor. Problema cu decibelii rămâne s-o mai analizăm un pic mai târziu. Inclusiv a scenariului, construit special în scopuri pedagogice, evident. Și totuși, referindu-ne strict la situația descrisă, cine credeți că a sărit mai mult calul: profesorul sau dumneavoastră? Cum putem ști care este răspunsul corect? După cum veți avea posibilitatea să observați, acest curs își propune să se aplece asupra răspunsurilor oferite de tipologia celei de a doua întrebări.

I. CARACTERISTICILE INVESTIGAȚIEI UMANE (INDIVIDUALE)

Suntem ființe inteligente și nu lăsam, ca oameni, spectacolul omenirii să ne scape printre degetele minții, ca și nisipul de pe țărmul Mării Negre, în momentele de uitare maximă. Cântărim și aproximăm situații și căutăm soluții, când este cazul. Suntem observatori ai vieții sociale și cercetăm mai mult sau mai puțin exigent, voluntar sau involuntar realitatea. Earl Babbie exemplifică de altfel câteva dintre aceste caracteristici, puncte de vedere cu care nu putem fi decât de acord (Babbie, 2010: 30-31):

a. Oamenii au predispoziții să gândească cauzal și probabilistic, prezic „circumstanțele viitoare”.

Exemplu: Suntem și nu suntem de obicei atenți la atenționările primite privind starea vremii în munții Bucegi. Vremea capricioasă din lunile de toamnă poate aduce inclusiv fenomenul meteorologic „ceața” pe traseul care urcă de la cabana Padina spre Vârful Omu. Știm că ne putem aventura până la vârf, dar în egală măsură știm și că aventura noastră s-ar putea să nu se sfârșească cu un happy-end, dimpotrivă, s-ar putea să ne rătăcim. Și mai știm că dacă ne rătăcim, s-ar putea ca și anumite animale din zonă să își manifeste dorința de a prezice circumstanțele viitoare. S-ar putea, de exemplu, ca un urs să anticipeze că există printre noi persoane care își trăiesc viața la limita riscului, probabilitatea unei întâlniri cu acestea fiind nu de puține ori foarte mare.

b. Învățăm ca oameni că aceste „patternuri cauză-efect sunt probabilistice”.

Exemplu: Este evident că nu în fiecare zi suntem informați că cine știe ce turist s-a rătăcit pe traseele montane din Bucegi, din cauza ceții. Știm că nu în fiecare zi, avem neșansa să întâlnim acest fenomen meteorologic. Dar suntem siguri că, cu cât el se manifestă mai des, cu atât vom avea o rată a rătăcirilor mai mare. Și probabil și un risc ridicat al unor întâlniri interesante cu Moș Martin.

c. În acest tip de cunoaștere oamenii sunt forțați într-un fel să distingă „între prezicere și înțelegere”.

Exemplu: De câte ori nu facem predicții înșelătoare, fără vreun suport rațional? „Astăzi îmi va merge rău, o pisică mi-a tăiat calea în drum spre facultate”. „Pe mine m-a mâncat în palma stângă, voi primi bani”. „Eu m-am întâlnit cu un preot, nu-i OK”. „Mie săptămâna aceasta îmi va merge sigur prost, mi-a tăiat drumul unul cu o găleată de apă goală”. Sunt tot atâtea ipostaze care mai de care mai caraghioase la care mintea umană face apel, exersând fără să vrea fel de fel de predicții. Însă în acest tip de cunoaștere avem nevoie atât de abilitatea de a prezice circumstanțele viitoare, cât și de confirmarea sau neconfirmarea lor. Dezavantajele pot apărea când primul a primit nota zece la referatul de la MTCS, cel de-al doilea n-a primit, ci a pierdut 100 de lei pe holurile facultății. Cel de-al treilea și-a găsit în sfârșit iubirea vieții. Iar al patrulea a fost selectat în echipa de fotbal a echipei Steaua. Observarea și descoperirea merg mână în mână croșetând practic poduri de înțelegere între evenimentele care se petrec. Cu cât capacitatea de înțelegere a păienjeniișului de evenimente care se petrec în jurul nostru este mai mare cu atât avem la îndemână aceste tipare explicative care ne ajută să explorăm în adâncimea înțelesurilor lumii în care trăim.

d. Dincolo de exersarea continuă a cunoașterii comune, aceasta este îmbogățită și de acumulările venite prin cunoașterea convențională, transmisă de ceilalți.

Exemplu: Încercați să vă îndoiiți public asupra culorii frunzelor care explodează, metaforic vorbind, odată cu venirea primăverii. Jucați-vă în fața colegilor cu o fantezie, de exemplu că dumneavoastră le vedeți prin proprii ochi de fapt, roșii. Toată lumea știe că verdele se așează imperial, zi de zi, în toate parcurile, pe străzi și oriunde omul se lasă îmbătat de prezența copacilor, a florilor. Veți fi izolat de grup, vor crede că sunteți un pic „tra la la”. Poate sunteți chiar daltonist. Oamenii cunosc că lumina vine de la soare și nu concep că simțiți nevoia să comandați la vreun operator de turism o excursie spre soare pentru a vă convinge. Cu toate că, orice gen de

informație cu caracter științific simte nevoia unei co-președinții: atât a logicii, cât și a empiricului. Este de altminteri o consecință nefastă a cunoașterii comune, realitatea construită de convenții având darul de a ne sprijini în multe dintre situații, dar și de a ne împiedica să explorăm prin observații empirice realitatea socială.

II. TRADIȚIA

Fiecare dintre noi suntem moștenitorii unor înțelegeri despre lume și viață asupra cărora rareori ne mai aplecăm să le punem în discuție. Moștenirea tradițională, chiar dacă ne împiedică uneori să continuăm explorări noi în domeniul cunoașterii, ne ajută să nu pornim de la borna zero calificarea noastră în hățișul regularităților sociale și înțelegerii acestora. Știm din familie că masa de dimineață este una foarte importantă, că nu ne începem ziua cu o supă consistentă, că florile din balcon trebuie udate, că francezii sunt înnebuniți după copanul de broască. Mai cunoaștem de mici copii că râmele nu se mănâncă, că-ți trebuie ceva practică să pregătești unor invitați un prânz în familie. Și că inclusiv sticla de apă minerală sau plată nu se deplasează singură cu liftul pentru a ajunge pe masă. Cineva se ocupă și distribuie sarcini și e nevoie de organizare și reciprocitate pentru ca lucrurile să meargă. Acest set de moșteniri se constituie practic într-un sistem de cunoștințe, care au rolul de a pregăti terenul pentru cursa continuă a acumulărilor de noi și noi date. Fără ele, cu siguranță, investigația umană ar apărea ca o mașină performantă oprită la capătul unui drum care se oprește brusc, în fața unei prăpastii. Avem norocul că „stăm pe umerii unor giganți, pe ai generațiilor trecute”, spune Babbie (Babbie, 2010: 31).

III. AUTORITATEA

Vrem nu vrem, la un anumit interval de timp trebuie să ne schimbăm telefonul datorită performanțelor noi cu care este înzestrat un nou produs lansat pe piață de o anumită companie în domeniu. De câte ori ne-am schimbat computerul în ultimii zece ani? Dar televizorul? Noi și noi cunoștințe apar în fiecare zi și ne obligă să rămânem conectați la o lume din ce în ce mai dinamică. Sesizăm însă o anumită trăsătură mai subtilă a celor spuse anterior. Ne bazăm pe „instituție” și pe autoritatea în domeniu a companiilor producătoare a acestor produse. Avem nevoie de certificatul de garanție al autorității acestora. Nu cumpărăm orice brand, nu-i așa, mai ales

când experiența dată de cunoștințele anterioare ne face să fim căutători mai atenți. Cu toate că, acceptarea elementului de noutate ține și de „statutul descoperitorului” (Babbie, 2010: 31). Credem, adevărat, când vrem să aflăm cauza pentru care jucătorul X al celei mai performante echipe de fotbal n-a fost introdus pe teren, în explicațiile specialistului, ale antrenorului. Cu toate că, bazându-ne numai pe acestea, s-ar putea să nu ne dăm seama niciodată că altele sunt cauzele, de exemplu un conflict tacit între cei doi. La fel ca și capitalul de cunoștințe convenționale și tradiționale, și cele adăugate prin autoritate, pot îngreuna într-un fel continuarea investigării sociale. S-ar putea ca într-o zi să aveți neșansa de a vă fi fost furat casetofonul din mașină. Din neatenție ați lăsat ușa deschisă și ați netezit singur drumul hoțului. Veți telefona la Poliție și responsabilul de zonă vă va chema cu mașina la secție. Vă bazați pe cele spuse și acționați în consecință având deplină încredere în autoritate. Aflați însă mult mai târziu că ar fi trebuit să chemați personalul din Poliție să purceadă la demararea anchetei la locul faptei, prin ridicarea amprentelor. Nu știți și autoritatea a omis „din greșeală” să vă spună acest mic amănunt. Mișcând mașina, evident că ați deteriorat și amprentele lăsate de hoț. V-ați dat seama târziu că, evenimentul se petrecea la sfârșit de an și încărcă și mai mult sarcina polițistului care avea o mapă destul de consistentă cu dosare nerezolvate, așa că a preferat să nu mai deschidă un alt dosar. N-ați știut, ați avut o încredere maximă în autoritate și chiar aveți nevoie de ea, însă compensarea pierderilor s-ar putea să nu mai vină niciodată.

IV. ERORI ÎN CERCETAREA INDIVIDUALĂ A SOCIALULUI

„Omul este supus greșelii” este citatul cu cea mai mare rată de absorbție pe acest palier inclusiv în conștiința românului. Evident că Cicero are dreptate. Suntem predispuși greșelilor și, dincolo de atenția pe care ar trebui s-o acordăm cunoștințelor venite din partea autorităților sau a tradiției, avem slăbiciunea de a bagateliza cunoașterea într-un fel numai de noi cunoscut, când investigăm de unii singuri. Iată câteva dintre aceste erori (Babbie, 2010: 32-38):

1. Imprecizia observațiilor

„Cât costă kilogramul de roșii în Piața Obor”? Știm că este o piață sensibil mai ieftină, cu produse, cel puțin conform celor spuse de autorități, în general cumpărate direct de la producător. Suntem tentați, și nu de puține ori ducem operația până la capăt, să dăm un preț estimativ, comparând cunoștințele pe care le avem pe acest subiect, între ele (Horia

Patapievici formulează suficient de exotic - datul incompetent cu părerea). Logic ar fi să ne deplasăm și să ne asigurăm că ceea ce spunem este o consecință a unei observații directe. Putem să și fotografiem cu telefonul prețul afișat, dacă vrem. Eroarea despre care vă vorbesc este că, în multe dintre cazuri, pur și simplu nu vrem să ne deplasăm. Și răspundem evaziv: „Undeva pe la vreo 3-4 lei kilogramul”.

2. Suprageneralizarea

Oamenii se folosesc în viața de zi cu zi de datele de care dispun în cadrul cunoașterii sociale. Avem de foarte multe ori tendința să căutăm răspunsuri acceptate de o masă mai mare de indivizi. O anumită experiență ne avertizează că dacă ne-am individualiza răspunsurile, s-ar putea ca cei din jurul nostru să ne creadă nebuni. Repetarea unor evenimente și verificarea lor empirică conduc la construirea de certitudini în ceea ce privește acordul general privind existența unor tipare. Tocmai această căutare permanentă a unor „tipare pentru anumite lucruri pe care le observăm în jurul nostru” (Babbie, 2010: 32) ne face să mușcăm cu sațietate din tortul anumitor erori și ne împiedică să direcționăm corect investigația. În sensul că suntem la fel de tentați să considerăm că un număr foarte mic de evenimente repetabile să reprezinte „dovada unui tipar general”, ceea ce nu-i adevărat. Să ne imaginăm că suntem în fața televizorului profund marcați de știrile care curg pe „burtiera” unui canal de televiziune: „CORUPȚIE LA NIVEL ÎNALT”. Este descris mediatic un flagrant (șpagă) aplicat unui parlamentar dintr-un partid pe care oricum nu-l agreeți și pe care nu l-ați votat niciodată. Sunteți tentați să generalizați ideea de corupție asupra majorității membrilor din acest partid. Mai mult, nu vă obligați nimeni să vă lansați într-o cercetare științifică pe această temă și vă mulțumiți doar cu eticheta pe care ați așezat-o pe sigla partidului respectiv. Campania electorală viitoare a adversarilor aceluia partid va folosi din plin această eroare de investigație și va sublinia nu eroarea din analiza dumneavoastră, din contră, caracterul corupt al întregului partid. Un număr suficient de mare de observații pe această temă v-ar ajuta cu siguranță să drenați un pic actul cunoașterii și să o așezați pe drumul cel bun. Acest tip de cercetare amănunțită este apanajul omului de știință, care confirmă sau infirmă informația respectivă numai pe baza unor informații precise, verificate empiric.

3. Observația selectivă

O consecință relevantă a suprageneralizării se regăsește tocmai în aplicarea selectivă a procesului de observare. Mergând pe exemplul anterior, odată stabilite tipare funcționale în partidul respectiv (ajungem încet încet